

КНЕЗ ПАВЛЕ КАО МЕТАФОРА ИЗАЗОВИМА СРБИЈЕ ДАНАС

Нил Балфур и Сали Макеј. Кнез Павле Карађорђевић – Једна закаснела биографија.

Београд: Службени гласник. 2022.

Књига Нила Белфура (Neil Balfour) и Сали Макеј (Sally Mackay) о кнезу Павлу Карађорђевићу, доживљава своје треће издање показујући да не јењава интересовање за њега и турбулентни период његове владавине. Кнез Павле је после убиства краља Александра Карађорђевића 9. октобра 1934. године у Марсеју постао један од тројице намесника који су владали до пуча 27. марта 1941. године уместо малолетног наследника престола краља Петра II.

Књига је објављена четири године после његове смрти прво у Великој Британији 1980. године на енглеском језику, а на српски језик је преведена 1990. године. Поводом осамдесет година од пуча, 2021. године књигу је објавио „Службени гласник“ допуњујући је тајним документима британске обавештајне службе. Од њеног првог издања до данас свет и Европа веома много су се променили. Те промене у последње четири деценије чине књигу примамљивом, јер се садржај може читати и разумети у зависности од контекста. Када се књига први пут појавила, била је у сенци идеолошке и судске пресуде званичне социјалистичке Југославије о издајничком карактеру и поступку кнеза Павла. Са првим преводом на српски језик предмет је интересовања првенствено историчара, и то за личност кнеза Павла и за неке нове чињенице које би потврдиле или

оповргле претходне оцене. Југославији се тада већ назирао крај. У међувремену, новом издању су претходили самосталност Србије и преиспитивање улоге кнеза Павла, што је резултирало званичном рехабилитацијом. Предмет интересовања су уз личност, улогу и приложени документи, да бисмо треће издање 2022. године посматрали у контексту данашњих изазова који се намећу Србији, што њеном вољом што вољом других. Тиме се на неки начин анулира додатак у наслову „Једна закаснела биографија“ јер се иза експлицираних догађаја и личности и њеног мултидимензионалног значаја крију „Мељанска дилема и избор“, који као усуд прате Србе и српску државу више од једног века.

Књига је писана биографски и без сувишних детаља који би је непотребно оптерећивали. Приватни и јавни живот кнеза Павла испреплетени су али и јасно омеђени. Фокус је на његовом политичком деловању сходно сврси књиге да опише, објасни и донекле протумачи личност и околности којима се руководила у одлучивању.

Књига се састоји из три дела, три додатка и докумената британске обавештајне службе. Предговор је написала његова ћерка Јелисавета Карађорђевић, у коме је укратко описала своју посвећеност да рехабилитује свог оца и скине са његовог

имена „љагу злочинца, издајника и народног непријатеља“ (7).

Први део (9–68) у пет глава посвећен је његовом пореклу, младости, школовању, светском рату и његовој породици до атентата, те он има вишеструку вредност. Показује нам околности које су обликовале кнеза Павла као личност, затим дочарава време и личности прве половине XX века, имајући у виду да је Павле познавао многе знамените људе из сфере културе, јавности и политичког живота, посебно у Великој Британији. Ипак, аутори се нису задовољили пуком дескрипцијом личности и догађаја, већ су покушали да укажу на то како се изграђивао један препознатљив психолошки профил кнеза Павла.

Оно што се може видети из овог дела јесте то да је кнез Павле као школована, рафинисана, емотивна и уметности склона личност имао различитих брига и дилема око породице, финансија и свог места и улоге у држави и друштву. Осећао се скрајнут у односу на способности које је имао, а желео је да да препознатљив допринос исказујући тиме лојалност и захвалност династији. Како аутори истичу (67), његову мрачну перспективу променила је одлука о постављењу за шефа свих музеја у Југославији, што му је поправило здравље и дало додатну снагу и енергију да се посвети послу који воли.

Други део (71–223) у шест глава описује период намесништва кнеза Павла од атентата на краља Александра 1934. г. до потписивања Тројног пакта са Немачком и државног удара 27. марта 1941. г.

У овом делу аутори се баве политичком улогом кнеза Павла у Југославији показујући колико се он трансформисао у личност и лидера са чвршћом вољом и јасном визијом развоја Југославије. Ово је и најважнији део за читаоце који желе да

у потрази за истином из друге перспективе сагледају околности и догађаје који су претходили потписивању пакта и који су имали тако погубне последице по њега и државу.

Непосредно после атентата и преузимања намесништва, оцена британског посланика јесте да је регент кнез Павле „испољио значајну брзину и енергију, а исто тако и одлучност, за које, признајем, раније нисам претпоставио да их има,“ (76). Заиста те особине су биле неопходне, али и још многе друге, како би се кнез Павле носио са унутрашњим интригама, неповерењем, лицемерјем, сепаратизмом и екстремизмом на политичкој сцени државе. То је и период агресивности Италије, слабљења утицаја Француске и јачања Немачке на економском, војном и политичком плану и њеном настојању да Југославију учини што зависнијом од себе. Кнез Павле је имао амбивалентан став према Хитлеру сматрајући да је много учинио за опоравак Немачке, да је његов антикомунизам исправан, али такође и да су нацисти једна „простачка дружина“.

У спољној политици кнез Павле је своју опредељеност на личном плану за Велику Британију пренео и на политички, иако се непосредно после атентата сусрео са Британијом која се руководи искључиво сопственим интересима. Приврженост Британији у овом делу јасно је изложена, али ни једног тренутка није довела у питање његову оданост својој земљи и њеним интересима, истичу аутори.

Однос краља Петра и кнеза Павла, према ауторима, условљавали су краљева снебивљивост, компликованост, слаба образованост и кнежево незнање како да се постави према њему (133). Такав однос вероватно је последица његовог занемаривања у детињству, због чега је ишао

линијом мањег отпора и препуштао све свом току. Резултат свега јесте на неки начин занемаривање краља Петра, посебно његове припреме за дужност коју је требало да преузме када постане пунолетан. Штета је већ направљена, а догађаји који су уследили и поред жеље Павла да поправи ситуацију нису му дали времена за то. Аутори, а чини нам се с правом и аргументовано, у потпуности одбацују гласине да је кнез Павле желео да преузме престо свом синовцу. Напротив, из више извора је познато да је кнез Павле једва чекао да све напусти и да се пресели у Енглеску, те живи енглеским начином живота који је толико уважавао.

Аутори запажају да је однос поданика према кнезу Павлу и њега према поданицима одређен чињеницом да није краљ већ старатељ. Да је краљ, поданици би били оданији и захвалнији за све што чини за њих, а он би био мање индискретан у критици пред британским политичким представницима.

Суочен с агресивношћу Немачке на свим пољима, Павле је више пута тражио британску помоћ, али је увек наилазио на отпор и оцену да претерује са намерама Немачке и страхом од ње. Упркос томе, пробритански став кнеза Павла никада се није доводио у питање. Многи извештаји британских дипломата указују на то да географски положај Југославије захтева од ње неутралност док је то могуће, а да се касније могу више фаворизовати Немачка и Италија (149), јер је то у њеном интересу. Управо је то кнез Павле и хтео да избегне, молећи Велику Британију да повећа трговинску размену са Југославијом и испоручи јој тражено наоружање маја 1939. године. Британија је показала сву неспретност и недоследност у политици почевши од припајања Аустрије Немач-

кој, распарчавања Чехословачке до напада на Пољску септембра 1939. године. Павле је увидео да све мање има ослонца на В. Британију и да мора све да учини како би избегао исту судбину која је задесила неке од поменутих земаља.

На унутрашњем плану негативне тенденције у свету довеле су до компромиса и решавања српско-хрватског односа, што је Павле сматрао изузетно значајним за стабилност земље.

У Европи Немачка је током 1940. г. окупирала Данску, Норвешку, Холандију, Луксембург, Белгију и Француску, а Италија је све више исказивала претензије на Југославију и њену јадранску обалу. На Балкану су Румунија и Мађарска приступиле Тројном пакту, што је касније учинила и Бугарска, док је Грчка већ била нападнута.

Британци су све више остајали сами, а нису ни могли да пруже никакву помоћ. Југославија је настојала да остане неутрална, међутим била је изложена двоструком притиску, са различитим последицама да свој статус промени. Интереси Југославије и Британије све су се мање поклапали са чињеничним стањем и последицама. Немачка је такође са врло убедљивим аргументима захтевала приступ Тројном пакту. Кнез Павле посебно је био разочаран захтевом Британије да се прекине неутралност и отворено постави непријатељски према Немачкој, што је у преводу значило жртвовање Југославије и њених народа зарад њихових интереса. „Највише га је разбеснела (британска) охолост у свему томе“ (199). То је, у ствари, израз промењеног схватања и прагматизма В. Британије и Черчила (Winston Churchill) да је за крајњи исход рата и победе „њихово право да жртвују мању неутралну државу“. Кнез Павле се у то потпуно уверио

када је Британија препустила Југославију комунистима.

Ситуација је почетком 1941. године била изузетно компликована на Балкану. Немачке трупе су све више улазиле у Румунију, Бугарска је била на страни Немачке, а непоуздана Турска није била никав гарант безбедности за Југославију, као ни делови британских снага у Грчкој. Одговлачење приступању Тројном пакту и свим изговорима Југославије дошао је крај. Према тврдњи аутора, кнез Павле је после састанка са Хитлером одлучио да је боље да се бори него да приступи Тројном пакту. Међутим, суочен са чињеницама на седници Крунског савета о малим изгледима за одбрану, променио је мишљење (209). Кнез Павле је био распет између потребе да очува Југославију као јединствену државу, да је тако преда свом наследнику и чињенице да се државни интереси Југославије и Британије не подударују, односно да искључују једни друге. Аутори сведоче да је и после тридесет и пет година и даље мислио да Британци нису имали право да траже да се у њиховом интересу, првенствено Срби жртвују у том сукобу. Постављајући скоро немогуће услове за потписивање пакта, сматрао је да пред Хитлером нису попустили.

Трећи део (227-293) у три главе описује саопштење јавности о потписивању Тројног пакта, државни удар 27. марта 1941. г., његово изгнанство, неправду коју је трпео и, укратко, живот до смрти 1976. године.

Државни удар 27. марта 1941. године јесте прекретница у држави на чијем челу је кнез Павле био, обележавајући га за читав живот. Кнез Павле је искрено веровао да ради у интересу свог народа и желео је да пактом сачува мир и јединство у држави када је свуда око њих беснео рат. Колико је то било реално, веома је дис-

кутабилно, али је према нашем мишљењу постигнути споразум био најбољи могући у том тренутку. Може се спекулисати да ли би се Хитлер придржавао споразума, али ми то не знамо. Знамо једино колику је цену државним ударом и одбацивањем пакта за то платио српски народ, те коју и данас плаћа. Покушај нове владе након удара да одобровољи Немачку тврдњом да пакт остаје, као и очајнички покушај да се склопи споразум са Совјетским Савезом нису уродили плодом. При томе су отворена многа питања, почевши од тога: ко је одговоран за државни удар и ко стоји иза њега; зашто је извршен удар ако се шаљу поруке Немачкој да пакт остаје; како је дошло до манипулације у медијима итд.

Павлов највећи пропуст јесте тај што није припремио народ за судбоносне одлуке и што је занемарио пропагандни утицај на јавно мњење В. Британије пре и после потписивања Тројног пакта. Британци су имали широку мрежу утицаја у јавним комуникацијама, потплаћивали су странке и политичаре, различита патриотска удружења, охрабривали за удар, вршили сталну пропаганду, што је кнеза Павла љутило, али се није много обазирао. Након потписивања пакта манипулисало се чињеницом да је потписан, квалификацијама и оним што се губи, док су садржај и оно што се добија изостављени, као и сазнање да Југославија нема алтернативу. Тако је с пактом идентификован кнез Павле као личност и његова владавина, док је он то видео као жртвовање себе и својих осећања како не би жртвовао националне интересе.

Додаци се односе на породичну лозу Карађорђевића, списак уметничких дела за Музеј савремене уметности и део о Тројном пакту. Документи потичу из архиве Британске обавештајне службе (SOE) и

чине их извештаји, писма, телеграми о пучу и нападу на Југославију, укључујући и документацију о совјетско-југословенском уговору о пријатељству и ненападању из 1941. године.

Из докумената се виде оцене о карактеру кнеза Павла, очекивањима од њега, условљавању и притисцима, али и претеривања самих Британаца о улози у пучу. Потврђује се да су Британци хтели много од њега и Југославије, а заузврат нису нудили ништа. Такође се документима не негирају оцене које су аутори дали о потписивању Тројног пакта као изнуђеног избора у коме је кнез Павле био само жртва, потписао или не. Документа потврђују да је он био пред великим изазовом и тешким одлукама и да се због тога не може квалификовати као издајник. Павле се осећао исцрпљено јадно, напуштено и тужно због свега а након прогона и без животне радости, јер није био у ситуацији да оповргне све негативне оцене и лажи о њему. У почетку је наивно мислио да све његове недаће потичу од Југословена, а не од Британаца, док није спознао горку истину да у политици нема пријатељства већ само интереса. Игнорисање истине од стране Британаца, ако се не уклапа у већ пројектовану слику о одговорности искључиво кнеза Павла јесте оно на шта се ни ми данас нисмо навикли.

На крају, значај књиге произлази из тога што су до сада били ускраћени истина, чињенице и перспективе из више углова, а тиме и могућност вредновања. Извршена је добра реконструкција живота и околности, више књижевно-наративна него историјска, што јој даје посебан квалитет. Књига нуди веродостојне историјске податке који су вешто укомпоновани у садржај. Изложено је кнежево схватање патриотизма као обавезе према наслед-

нику престола, према држави и народу који води, према себи и својим осећањима, према Великој Британији. Може се упутити критика да књига има извесну дозу субјективности и пристрасности, јер је кнез Павле таст Белфуру, ипак њен афирмативни садржај и ова перспектива само су кап у мору негативних оцена и значајних истина без довољно доказа. Уколико се жели *audiat et altera pars*, књига је добродошла.

Павле је као интелектуалац био и човек од уметности, мимо своје воље уплетен у догађаје које ни у сну није могао да сања, носећи се са њима како је најбоље умео и знао и у којима се и многи искуснији политичари не би снашли. Управо је то његова вредност као политичара, јер је успео да се издигне изнад својих личних ставова, осећања, па ако хоћемо и потреба те да донесе супротну одлуку, али за коју је дубоко уверен да је једина исправна и да је то у интересу његовог народа. О томе се може дискутовати, али не и спорити са различитим хипотетичким варијантама. У политичком смислу није имао избора, али је у моралном могао изабрати оно што је морално исправно, одбити пакт без обзира на последице. Кнез Павле је своју когнитивну дисонанцу или унутрашње неслагање решио мимо својих емоција, убеђења и користи и у интересу државе донео рационалну одлуку, слагали се ми с њом или не. То је према нашем мишљењу највећа вредност и из свега тога се могу извући поуке за данас. Носио је тешко бреме одговорности пре и после пуча и касније достојанствено ћутао о свему. То не мора да побуђује емоције, али нас наводи да се питамо како бисмо ми као појединци одлучивали у таквим околностима. Павле је као појединац остао на негативној страни историје, док је држава њего-

вим смењивањем остала на правој страни, мада је сада веома актуелно и дискутабилно питање која страна је права.

Упоређујући и закључујући по аналогји, Србија је у сличној и веома комплексној ситуацији и данас. У потпуном је окружењу НАТО пакта и већим делом земљама Европске уније, као што је Југославија била окружена Тројним пактом. Сигурно је да се не може поистовећивати НАТО пакт и ЕУ са нацистичком Немачком и њеним савезницима, али постоје очигледне сличности поред просторног окружења. Реч је о константном притиску и условљавању, економској зависности највише од ЕУ, ултимативним захтевима за сврставање поводом рата у Украјини, притисцима у вези са КиМ и Републиком Српском, енергетској завис-

ности итд. Као и тада, и сада су евентуални савезници удаљени и без значајнијег утицаја на овим просторима, што положај Србије чини сложеним. Кнез Павле се руководио безбедносним интересима, пучисти више моралним разлозима него рационалним, док се сада од Србије очекује одрицање од КиМ, неутралности, Срба у окружењу и сврставање против традиционалних пријатеља. Надамо се да ће историјске паралеле из прошлог века, укључујући експлицитне и имплицитне поруке које носи ова књига допринети да одлуке Србије егзистенцијално и безбедносно не угрозе државу и њене становнике. За то су неопходни национална сагласност и, како Нај (Joseph Nye) каже, контекстуална интелигенција лидера уз адекватну стратегију.

Зоран Р. Пешић